

NOEN TANKER OM NORSK-POLSK OG POLSK-NORSK ORDBOKSARBEID

GRZEGORZ SKOMMER

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. The paper provides a brief overview of the existing Norwegian-Polish and Polish-Norwegian dictionaries. It also reports on prospective lexicographical work and gives a detailed presentation of a Polish-Norwegian dictionary which is currently being compiled at the Department of Scandinavian and Baltic Studies of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

Det er hevet over enhver tvil at ordbøker har en viktig sosial funksjon – de er et redskap som tilfredsstiller menneskelige behov for informasjon og kommunikasjon (jf., for eksempel, Miodunka 1989:221). Tospråklige ordbøker kan i tillegg gjenspeile gjensidige kontakter mellom språk. I så fall er et kort blikk på polsk-norsk relaterte leksikografiske verk tilstrekkelig til å fastlå at behovet for informasjon og kommunikasjon mellom Norge og Polen må ha vært ganske lite, og sambandet mellom det norske og polske språket aldeles labert – i hvert fall etter antallet ordbøker og deres kvalitet å dømme. Til dags dato foreligger det ingen utførlig norsk-polsk eller polsk-norsk ordbok. Mindre ordbøker av diverse slag og kvalitet finnes her og der, men i det store og hele har det norske språket vært et forsømt område i polsk leksikografi og polsk språk har heller ikke funnet sin ordboksforfatter av stort format i Norge.

Årsakene til denne situasjonen er mange og delvis forklarlige. Begge språkene er som små å regne, og behovet for språklig utveksling mellom de to nasjonene har i flere tiår vært svært begrenset. Sant å si har interessen for norsk litteratur i Polen vært jevnt over konstant i det siste hundreår, men den har ikke ført til leksikografisk nyskaping. De store navnene i norsk litteratur (Ibsen, Undset) ble tilrettelagt det polske språket via andre språk (først og fremst tysk), og denne praksis har til dels vært brukt også etter krigen. Siden 1960-årene opplever vi en jevn strøm av nyere bøker oversatt direkte fra norsk. Skjønnlitte-

rære oversettelser er derimot ofte et enmannsforetagende, og behovet for leksikografisk støtte føles kanskje ikke så sterkt blant de få translatører som livnærer seg av norsk litteratur (for en liste over oversettelser av norsk litteratur fram til 1976 se Bębenek 1977:200-207).

Doroszewski (1967) sier at leksikologi er "*en både gammel og ny vitenskap, ja den er faktisk veldig gammel og veldig ny*". Dette dobbelte perspektivet blir gjenspeilet i praktisk leksikografi som ofte defineres som kunsten å skrive ordbøker. På den ene side må den altså forholde seg til tradisjonen. I flere århundrer var ordboksarbeidet utført av utdannede mennesker uten direkte tilknytning til språkvitenskapen. Miodunka (1989:215) har rett når han skriver at ordbøker er en spesiell type tekst, en slags litterær sjanger, og at kunsten å skrive ordbøker til dels er uavhengig av teori. På den annen side hører amatørmessig (i den positive betydning av ordet) ordboksproduksjon fortiden til. I det siste århundret har leksikografi utviklet seg til en språkvitenskapelig gren. Den moderne leksikografen må kunne dra nytte av den enorme utviklingen innenfor leksikologi og semantikk, han må kunne anvende korpusbasert lingvistikk og arbeide med sikte på en bestemt brukergruppe i sikte. Med andre ord, må han/hun ikke bare kjenne språket, men også være spesialist på språklig oppbygging. Denne kompetanse er fortsatt en mangelvare både i Polen og Norge. Og dette dobbelte perspektivet: amatørmessig (i den negative betydning av ordet) ordboksproduksjon på den ene side og langsomt spirende vitenskapsbasert leksikografisk virksomhet på den annen side, preger situasjonen i dag.

For å eksemplifisere de ovenstående bemerkninger la oss først se nærmere på de produkter som pr dato foreligger på markedet nå (man må jo ikke se bort fra at ordbøker er også produkter som markedsføres som alle andre varer), før vi går over til å presentere de prosjekter som for tiden er under utarbeidelse. Oversikten er ikke komplett, noen eldre ordlister er ikke tatt med, og parlører er heller ikke omtalt.

FRANK-OBORZYŃSKA, E., 1989, 2003: *Słownik minimum norwesko-polski polsko-norweski*, Warszawa: Wiedza Powszechna

Ordboka omfatter ifølge innledningen cirka 12500 ordartikler. Det følger også en kort innføring om norsk uttale og noen grammatiske tommelfingerregler (forfattet av Ole Michael Selberg). Den polsk-norske delen inneholder bare en kort forklaring om polsk uttale og ingen grammatisk veiledning.

Markering av grammatiske forhold i ordboka er beskjeden. I den polske delen er genus for substantiver angitt, dessuten oppføres de polske verbene konsekvent i begge aspekter.

I den norske delen er ordklassene markert med tradisjonelle forkortinger. Ved substantiver regnes maskulinum som umarkert, genus angis derfor bare for intetkjønns- og hunkjønnsord ("*der hvor det er nødvendig å bruke dem*"). Det følger også en liste med norske sterke verb.

Til å være en liten ordbok har den ganske omfattende opplysninger om norsk uttale, for eksempel, om vokalkvalitet (åpen uttale av [o] og [u]), stumme konsonanter og trykk, som regel der hvor den avviker fra normen. Den polske delen innledes med en kort innføring i polsk uttale.

Når det gjelder markering av betydninger følger ordboka en kjent praksis med semikolon som separerer betydninger innenfor en ordartikkel, men uten tilleggsforklaringer i den norske delen. Synonyme opplysninger i parentes oppføres derimot i den polske delen. Fraseologiske uttrykk er veldig sparsomt representert.

AWEDYKOWA S., JØNSBERG G., LANDE, M., ZGÓŁKOWA H., 1997: *Słownik minimum polsko norweski z indeksem norwesko-polskim*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM

Ordboka er basert på den polske minimumsordboka av Zgółkowa og den omfatter cirka 1500 ord og vendinger (de som forekommer hyppigst). Brukeren vil finne ganske omfattende grammatiske opplysninger for begge språkene: genus, kasus for polske substantiver og bøyningsformer for verb. De norske grammatiske forhold markeres med en kodenøkkel som i det store og hele følger markering i Bokmålsordboka.

Uttalen markeres ikke, det finnes bare en kort innføring i norsk uttale i innledningen.

Ordartiklene er "*kontekstuellet forankret*", hver ordartikkel suppleres med fraseologiske forbindelser som er ment "*å lette brukerens forståelse av betydningen*". Et interessant kjennemerke er avledete former og henvisninger til oppslagsord som tilhørere samme semantiske felt.

ORDBOK FOR SAMFUNN OG HELSE. Norsk-polsk. *Słownik terminologii społecznej i ochrony zdrowia*, 1994, Oslo Folkeuniversitets Forlag

En fagordbok som inngår i serien "Ordbøker for samfunn og helse". Terminologien for polsk er utarbeidet av Jadwiga Teresa Purzycka Kvalheim og Ole Michael Selberg. Boka er ment som et redskap for tolker. De norske begrepene illustreres med forklaringer. Dette er ikke en typisk ordbok i egentlig forstand, heller et avansert kompendium for fagfolk.

WAWRZY尼亚K-SOLENG, Ż., SOLENG, H., 2000, *Słownik polsko-norweski norwesko-polski*, Oslo: Ad Infinitum

WAWRZY尼亚K-SOLENG, Ż., SOLENG, H., 2000, 2002 *Polsk lommeordbok*, Oslo: Kunnskapsforlaget

WAWRZY尼亚K-SOLENG, Ż., 2003, *Słownik norwesko-polski polsko-norweski z rozmówkami*, Warszawa: Harald G

Denne artikkelen er ingen bakanmeldelse, men disse tre ordbøkene framtvinger likevel en kvalitativ kommentar (selv om de, ærlig talt, burde forbigås i taushet). Wawrzyniak-Soleng følger i sporene etter mange forfattere som i minst

tre hundreår beskjeftiget seg med ordboksproduksjon uten å ha formell lingvistisk kompetanse. Det er en utbredt oppfatning at ordboksarbeid ikke er vitenskapelig arbeid. Og det kan ikke benektes at det finnes gode ordbøker skrevet av amatører som er i stand til å forholde seg kritisk og ydmykt til sine språklige kunnskaper og legge iherdige anstrengelser i sitt arbeid. Det finnes dessverre nok av mottillfeller.

Amatørmessig ordboksvirksomhet forsømmer vanligvis det som leksikografisk praksis er opptatt av: logisk oppbygging av ordartiklene, godt gjennomtenkt semantisk fordeling av meninger, klart system av grammatiske opplysninger osv. Den kan til og med forsvares ved små og spesialiserte ordlister, men uansett størrelsen på ordboka er det viktig at forfatteren innser sitt ansvar over lesere. Ordboksarbeidet innebærer en forpliktelse til å ta være på den kulturelle arven som språk representerer. Mangler man sans for fremmed språk (og sitt eget), er man ikke i stand til å oppfylle den forpliktelsen.

En vitenskapelig tidsskrift er kanskje ikke det riktige forum for en kritisk analyse av disse verkene som ikke har noe med ansvarlig vitenskap å gjøre. I den store ordboka sjokkerer forfatterinnen allerede på tredje side ved å feilbøye navnet på sin egen datter (sic!) som hun tilegner ordboka, og det korte forordet på polsk er spekket med grammatiske feil. I den polsk-norske delen finnes det ord som ikke eksisterer i polsk. Ifølge Wawrzyniak-Soleng heter innbyggeren i Finland *Fińczyk* på polsk (i den norsk-polske delen forvandles den magisk til *Finlandczyk*, et ord som heller ikke eksisterer i det polske språket). *Chorwat* forvandles til *Kroat*, adjektivet til *hrabia* heter *hrabski*, man leter forgjeves etter *szalik* men finner derimot *bzowina*, *bujaczka* og *ciężek*.

Samuel Johnson, forfatter av *Dictionary of the English Language* (1755), gav den berømte definisjonen av en leksikograf: "A writer of dictionaries; a harmless drudge that busies himself in tracing the original, and detailing the signification of words". En leksikograf er faktisk en arbeidsslave, men han/hun er neppe harmløs. En dårlig ordbok er skadelig. Alle skandinavister i Polen og slavister i Norge (selv om de er få) må ta ansvaret for at deres mangeårige uvirksomhet på ordboksfronten straffes i form av disse tre elendige ordbøker. Skaden er dessverre skjedd og den må bøtes på fortest mulig.

Den korte presenteringen viser at tilbudet er magert. Wawrzyniak-Solengs ynkelige forsøk på å skrive ordbøker holder ikke mål. Fagordboka har ingen verdi for den vanlige brukeren. De to andre ordbøkene er små og deres anvendelighet er begrenset.

Behovet for store polsk-norske og norsk-polske ordbøker begynner å bli presserende. Både i Norge og i Polen arbeides det med store ordboksprosjekter.

Ole Michael Selberg holder på å utvikle en stor norsk-polsk ordbok (omfattende informasjon om ordboka kan hentes fra forfatterens Web-side under adressen <http://home.c2i.net/omselberg/>). Den skal inneholde ca. 60000 oppslagsord med full dekning av fraseologi. Målet med ordboka er at den "skal være

bidireksjonal, dvs. fungere som en aktiv ordbok for nordmenn som har behov for å formulere seg på polsk, og som en passiv ordbok for polakker som trenger hjelp til å forstå en norsk tekst". Med dette forklarer Selberg det faktum at ordboka inneholder flere opplysninger enn det er vanlig å ta med i "en ordbok beregnet bare på en av disse brukergruppene". Den korte prøven som er lagt ut på nettet vitner om forfatterens imponerende leksikografiske kunnskaper. Dessverre er ordboka langt fra å være ferdig, og Selberg innrømmer på sin side at det ikke er mulig å si når arbeidet med manus vil bli avsluttet.

Tadeusz W. Lange og Grzegorz Skommer fra Det skandinavisk-baltiske institutt i Poznań utarbeider en middelsstor polsk-norsk ordbok. Omfanget berregnes til c. 40000 oppslagsord og vendinger. Nedenfor følger en mer detaljert beskrivelse av prosjektet.

Manuskriptet kodes underveis i et slags metaspråk. De kodete ordboksfilene er egentlig vanlige testfiler som kan bearbeides i et hvilket som helst tekstbehandlingsprogram. Filen i metaspråket ser slik ut:

```
<HEADWORD>
<ENTRY G="sm"> dziad|ek
<INFL G="G"> -ka
<INFL G="flt"> -kowie
<INFL G="I"> -kiem
<SENSE>
<TRAN G="m"> bestefar
<TRAN G="m" SYN="ojciec ojca"> farfar
<TRAN G="m" SYN="ojciec matki"> morfar
<SENSE>
<TRAN SYN="starzec"> gamling
<TRAN G="m"> gubbe
<SENSE>
<CAT> karty
<TRAN G="m"> blindemann
<SENSE>
<INFL G="flt"> -ki
<PHRS> ~ek do orzechów
<TPHR G="m"> nøtteknekker
```

Filen kan omformes til andre formater 'on the fly'. I HTML-formatet kan den fremvises i Web:

dziad|ek *sm* { *G* -ka, *flt* -kowie, *I* -kiem } 1 bestefar *m*; (= ojciec ojca)
 farfar *m*; (= ojciec matki) morfar *m*
 2 (= starzec) gamling, gubbe *m*
 3 KARTY blindemann *m*
 4 { *flt* -ki } (*w*:)
 • ~ek do orzechów nøtteknekker *m*

Oppsettet kan selvfølgelig endres og utvides for å øke funksjonaliteten (f.eks. kan farger eller forskjellige fonter anvendes).

Konvertering til RTF-formatet foregår også automatisk. Ordartikkelen ser da ut som i den fremtidige bokversjonen.

dziad|ek *sm* { *G-ka*, *flt-kowie*, *I-kiem* } **1** bestefar *m*; (= ojciec ojca) farfar *m*; (= ojciec matki) morfar *m*

2 (= starzec) gamling, gubbe *m*

3 KARTY blindemann *m*

4 { *flt-ki* } (w:) ♦ **~ek do orzechów** nøtteknekker *m*

Koding i metaspråket åpner mange muligheter. Korpuset kan brukes til å generere spesialiserte ordlister (f.eks. over geografiske termer), lister over fraseologiske uttrykk eller til å lage en arbeidsversjon av en norsk-polsk ordbok.

Ordboka er korpusbasert og, for å bruke Selbergs uttrykk, bidireksjonal. Tanken bak den er at den skal kunne brukes aktivt av begge brukergruppene.

kur|ek *sm* { *G-ka*, *flt-ki*, *I-kiem* } **1** (= kran) kran *m/f*; (bączki itp.) tapp, hane *m*

2 (= wyobrażenie koguta, t. u broni) hane *m*; (na dachu) værhanne *m*

Den norske brukeren får opplysninger om hvordan substantivet skal bøyes. Den polske brukeren får genusmarkering for de enkelte ekvivalenter, samt en gjennomtenkt fordeling av betydningene. De to betydningene oppføres separat, detaljerte tilleggsopplysninger i parentes hjelper brukeren med å finne fram til det ordet han/hun leter etter.

Ved verbene oppgis bøyingsmønstrer for polsk samt den perfektive formen. Norske verb kodes på en måte som er lik den som finnes i Bokmålsordboka.

dzwo|nić *vi* { *-nie*, *-niesz*, *imp-ń*, *perf-za-* } **1** ringe *v2*, kime *v1/v2*, klinge*; (o szkło)

klinke *v1* ♦ **~nić na lekcję** ringe inn ♦ **~nić zębami** hakke tenner ♦ **~ni mi w**

uszach det ringer for ørene (mine)

2 *pot* (= telefonować) ringe *v2*, slå* på tråden [*do tił*]

Det gis også andre nyttige opplysninger om bøyning av substantiver:

dzieln|a *sf*, bøyes som *adj* { *G-ej* } dividend *m*

Ord som avviker fra hovedformen oppgis som selvstendige oppslag med henvisning til hovedformene.

dób *sf* → *doba*

dóbr *sn* → *dobro*

dój *vb* → *doić*

Semantisk presisering av betydningene gis ved hjelp av synonymer eller kollokasjoner, eller begge delene samtidig. Overført betydning markeres også.

giętki *adj* **1** (= elastyczny) bøyelig, smidig; *przen* (o człowieku) bøyelig, føyelig; (= umiejący dostosować się do sytuacji) fleksibel

2 (= sprawny) (umysł) kvikk, våken

Det er forfatterens oppfatning at ordbøker må være brukervennlige, men samtidig inneholde mest mulig informasjon. Disse to målene kan vanskelig kombineres. For å angi grammatiske eller semantiske opplysninger om enkelte ordartikler må et system av tegn eller forkortinger brukes og de må typografisk plasseres på venstre og høyre side av ordboka. Teksten kan da lett bli uoversiktlig (dessuten nødvendiggjør en slik strategi at ordboka utstyres med en omfattende veiledning. En gjennomsnittlig ordboksbruker leser sjelden brukerveiledningen!). Derfor sløyfes slike opplysninger der hvor de er redundante:

kwa|s *sm* { *G*-su, *fl*t-sy, *L*-sie } syre *m/f* ♦ **~s azotowy** salpetersyre ♦ **~s chlebowy** kvass *m*
♦ **~s siarkowy** svovelsyre ♦ **~s solny** saltsyre

Den tradisjonelle markering med kode for semantisk felt (for eksempel CHEM) er lite hensiktsmessig, for ingen av brukergruppene har egentlig behov for den slags informasjon. Det er derimot viktig å finne her de viktigste kollokasjoner uten å måtte bla om i ordboka.

Hva er redundant (eller ikke redundant) av grammatisk (morfologisk) eller semantisk informasjon i ordbøker er et omstridt og vanskelig spørsmål. Selberg (1999) kritiserer morfologisk markering av polske substantiver i enkelte ordbøker med polsk som kildespråk. Han mener at den grammatiske informasjonen i

ko|t *sm* { *G*-ta, *fl*t-ty, *D*-tu, *L*-cie } **1** (lat. *Felis catus*) katt *m*

er stort sett redundant. Substantivet *kot* ender på *-t* så ordet må være maskulinum, genusmarkering kan altså fjernes. Videre betegner substantivet *kot* et levende vesen (men ikke en person), så det må ha genitiv/akkusativ sg. som ender på *-a* og nominativ pl. på *-y*. Bøyningsformer kan altså like godt sløyfes fordi de "er selvfølgelig for en som kjenner språksystemet". Selberg foreslår et eget system for markering av morfologiske forhold ved polske substantiver og dette systemet bygges på forutsetningen at brukeren vet "hva ordboken anser som det normale" slik at bare avvik i bøyningen markeres.

Systemet er godt gjennomtenkt og forståelig for "en som kjenner språksystemet", det er derimot langt fra å være oversiktlig. Det følger fire tabeller med normale og forutsatte kasusendelser for alle genera. Det forutsettes at brukeren har omfattende kunnskaper om genus, vokalvekslinger, harde og bløte stammer og historisk utvikling av konsonanter. Det forutsettes mye.

Det er naturlig å spørre hvordan Selberg definerer en som kjenner språksystemet. For en polsk skandinavist som studerer prøvesidene av hans store norsk-polske ordbok (som er å finne under denne adressen http://home.c2i.net/omselberg/pub/NPO_proeve.pdf) er genusmarkering for oppslagsordene *forskrivning*, *forstemthet* eller *forsmedelse* fullstendig redundant siden substantiver på *-(n)ing*, *-het*, *-else* alltid er hankjønn.

Med hensyn til brukervennligheten synes en viss redundans nødvendig.

bia|t|y **1** *adj* { *komp* bielszy } hvit ♦ **~a rasa** den hvite rase ♦ **~e wino** hvitvin *m* ♦ **~y** *człowiek* den hvite mann ♦ **B-y Dom** Det hvite hus ♦ **~y kruk** *przen* en ekstrem sjeldenhet

♦ **-y węgiel** *przen* det hvite kull ♦ **doprowadzić kogoś do -ej gorączki** gjøre en gal av raseriet ♦ **do -ego rana** til de små timer ♦ **w -y dzień** midt på lyse dagen, ved høylys dag

kruk *sm* { *g-ka, fli-ki, l-kiem* } (lat. *Corvus corax*) ravn ♦ **biały -k** *przen* en ekstrem sjeldenhet

Frasen *biały kruk* står oppført to ganger, både under adjektivet *biały* og substantivet *kruk*. Det er vanskelig å si hvilken strategi brukeren følger når slike fraser skal slås opp.

Det brukes også forkortinger ved geografiske betegnelser:

Finlandia *sf* { *g-i* } GEOGR Finland

Dette gjøres med tanke på å plassere listen over geografiske navn bak i boka. Presis markering anvendes i begrep hentet fra plante- og dyrelivet.

fiol|ek *sm* { *g-ka, fli-ki, l-kiem* } (lat. *Viola*) fiol *m* ♦ **-ek alpejski** (lat. *Cyclamen*) alpefiol

jerzy|k *sm* { *g-ka, fli-ki, l-kiem* } (lat. *Apus apus*) tårnseiler *m*

Ved begrep som er særpolske gis det en definisjon.

flacz|ki *pl* { *g-ków* } kalun *n*, rett tilberedt av okse- eller kalvemager skåret i strimler

Ordboka inneholder også en rekke forkortinger.

dyr. *abhr* (= **dyrektor**) dir. (= direktør)

Ordboka er i seg selv ikke nyskapende. Den bygger opp på den leksikografiske tradisjonen men samtidig drar den nytte av det moderne leksikologi og data-teknologi har å by på. Hovedideen er å gi brukeren et fullverdig og 'vennlig' redskap og fylle et rom som har stått tomt altfor lenge.

LITTERATUR

- Awedykowska, S., Jønsberg, G., Lande, M., Zgólkowa, H., 1997: *Słownik minimum polsko norweski z indeksem norwesko-polskim*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bębenek, S. 1977: *Bibliografia literatury tłumaczonej na język polski wydanej w latach 1945–1976*, Warszawa: Czytelnik.
- Doroszewski, W., 1967: *Rozwój leksykologii jako nauki w XX wieku*. I: Witold Doroszewski (1982): *Język myślenie działanie. Rozważania językoznawcy*. Warszawa: PWN.
- Frank-Oborzyńska, E., 1989, 2003: *Słownik minimum norwesko-polski polsko-norweski*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Miodunka, W., 1989: *Podstawy leksykologii i leksykografii*, Warszawa: PWN.
- Ordbok for samfunn og helse. Norsk-polsk. *Słownik terminologii społecznej i ochrony zdrowia*, 1994, Oslo Folkeuniversitets Forlag.
- Selberg, O.M., 1999: *Diamorfologisk markering av polske substantiver*. I: *Nordiska studier i lexicografi 4. Rapport från konferensen om lexicografi i Norden, Esbo 21-24 maj 1997*, Helsingfors, ss. 341-350.
- Wawrzyniak-Soleng, Ż., 2003: *Słownik norwesko-polski polsko-norweski z rozmówkami*, Warszawa: Harald G.
- Wawrzyniak-Soleng, Ż., Soleng, H., 2000, 2002: *Polsk lommeordbok*, Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Wawrzyniak-Soleng, Ż., Soleng, H., 2000: *Słownik polsko-norweski norwesko-polski*, Oslo: Ad Infinitum.